

ОРГАНИ І ТКАНИНИ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

HUMAN ORGANS AND TISSUES AS OBJECTS OF CIVIL RIGHTS

Мустафасва С.М., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена дослідженню органів та тканин людини як об'єктів цивільних прав. Увага автора спрямовується на вирішення питання щодо доцільності виокремлення органів та тканин людини як виду речей або як особливого виду об'єктів цивільних прав.

Автор розпочинає дослідження з розгляду категорії «речі» та тлумачення сутності оборотоздатності речей. У статті наголошується на дискусійності досліджуваного питання з огляду на відсутність законодавчого врегулювання правового статусу тканин та органів людини. Автор ставить за мету виробити власну позицію щодо правового статусу тканин та органів людини.

У статті наводяться позиції науковців, що по-різному сприймають тканини й органи як об'єкти матеріального світу, надають їм статусу об'єктів цивільного права або вказують, що такими вони не можуть бути за своєю природою. Автор дослідив думки і наводить власну позицію, яка ґрунтується на тому, що органи і тканини можна вважати особливим видом речей, адже за своїм матеріальним проявом вони дещо відрізняються від звичних для людського розуміння речей, однак можуть бути об'єктом передбачених законом правочинів.

У роботі стверджується, що доцільно вирізняти частини людського тіла, яким властиво відновлюватися, від таких, відділення яких не призводить до подальшого створення організмом таких самих його структурних елементів (легені, печінка, нирки, серце). Такий поділ дозволяє розрізняти варіанти оборотоздатності такої особливої категорії речей. Крім цього, варто мати на увазі, що про органи та тканин людини як об'єкти цивільних прав можна вести мову лише після їх відокремлення від організму людини.

Автор наголошує на важливості трансплантології як галузі медицини, що може врятувати незліченну кількість життів, а тому, щоб уникнути гальмування в цій науці, законодавцю варто більш серйозно підійти до вирішення питання щодо правового статусу органів та тканин людини як об'єктів цивільних прав. У роботі робиться висновок щодо перспективності подальших наукових розробок із цього актуального та дискусійного питання.

Ключові слова: органи і тканини людини, цивільні права, об'єкти цивільних прав, трансплантація органів та тканин, соматичні права.

The article is devoted to the study of human organs and tissues as objects of civil rights. The author's attention is focused on the question of the expediency of separating human organs and tissues as a kind of things or as a special kind of objects of civil rights.

The author begins the study by considering the category of "things" and the interpretation of the essence of the turnover of things. The article emphasizes the debatability of the researched issue in view of the lack of legislative regulation of the legal status of human tissues and organs. The author aims to develop his own position on the legal status of human tissues and organs.

The article presents the positions of scientists who differently perceive tissues and organs as objects of the material world, giving them the status of objects of civil law or pointing out that they can not be such by nature. Examining the positions of the doctrine, the author presents his own position, which is based on the fact that organs and tissues can be considered a special kind of things, because their material manifestation they are slightly different from ordinary human understanding, but may be subject to legal transactions.

The paper argues that it is advisable to distinguish parts of the human body, which are characterized by recovery, from those whose separation does not lead to further creation by the body of the same structural elements (lungs, liver, kidneys, heart). This division allows us to distinguish between options for the turnover of such a special category of things. In addition, it should be borne in mind that human organs and tissues as objects of civil rights can be discussed only after their separation from the human body.

The author emphasizes the importance of transplantation as a branch of medicine that can save countless lives, and therefore, in order to avoid inhibition in this science, the legislator should take more seriously the legal status of human organs and tissues as objects of civil rights. The paper concludes on the prospects of further research on this topical and controversial issue.

Key words: human organs and tissues, civil rights, objects of civil rights, organ and tissue transplantation, somatic rights.

Вступ. Сучасні технології у сфері трансплантології дозволяють рятувати життя мільйонам людей щорічно по всьому світу. З розвитком біоетичних знань, накопичених доктриною і практикою, та поширенням концепції соматичних прав людини мова про органи і тканини людини почала йти в аспекті визнання чи невизнання їх об'єктами цивільних прав. Дискусії серед науковців щодо цього останніми роками особливо загострилися, а законодавцем не вжито заходів щодо легального тлумачення цього питання. З огляду на це вбачається необхідність у дослідженні органів і тканин людини як об'єктів цивільних прав.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю єдиного підходу щодо віднесення органів і тканин людини до якогось із видів об'єктів цивільних прав, що породжує прогалини в розумінні правового статусу цих елементів людського тіла.

Метою роботи є дослідження органів і тканин людини як особливого виду об'єктів цивільних прав, з'ясування питань щодо доцільності виокремлення їх в окрему групу об'єктів цивільних прав, законодавчого закріплення цього питання.

Ступінь розробленості проблеми. Тканини й органи людини як об'єкти цивільних прав досліджували В.Л. Скрипник, О.М. Лісничка, Н.М. Квіт, О.О. Недошовенко, О.В. Губ-

ський, Ю.Є. Ходико й інші науковці, однак у більшості поглядів щодо питання органів і тканин людини в науці поки не досягнуто.

Результати дослідження. Варто розпочати з того, що поняття об'єктів цивільних прав законодавчо закріплено та є вихідним для того, щоби говорити про належність органів та тканин людини до таких об'єктів. У ст. 177 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України до об'єктів цивільних прав віднесені речі, зокрема й гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага [1]. Прочитавши положення, яке тлумачиться досить широко, це виявляється у використанні законодавцем поняття «речі», до якого, по суті, можна віднести всі об'єкти матеріального світу. З огляду на надане у ЦК визначення, органи та тканини людини, за буквального тлумаченням, можна віднести до речей.

В.Л. Скрипник стверджує, що речі, як і інші об'єкти цивільних прав, можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої на підставі різних цивільно-правових угод та інших юридичних фактів у порядку універсального правонаступництва (спадкування, реорганізація юридичної особи) або іншим способом. Такі речі визнаються необмеженими в обороті, можуть бути

об'єктом будь-яких абсолютних і відносних цивільних правовідносин і належати будь-яким суб'єктам цивільного права. Окремі різновиди речей з погляду національної та громадської безпеки, охорони економічних інтересів держави, забезпечення здоров'я населення тощо обмежені в обороті (зброя, сильнодіючі отрути й інші). Вилученими із цивільного обороту вважаються ті речі, які згідно із чинним законодавством не можуть бути предметом цивільно-правових угод [2, с. 63].

Отже, можна стверджувати, що органи і тканини людини доцільно виділяти як речі, а тому і як об'єкти цивільного права. Однак через те, що хоча б визначити їхній режим оборотоздатності дуже важко, а самі вони мають специфічний матеріальний вираз, думки науковців щодо цього розходяться. Відсутність єдиного підходу для вирішення цього питання може гальмувати розвиток наук трансплантології та біоетики.

Через те, що трансплантології належить чільне місце серед медичних наук, саме з нею варто пов'язувати правовий режим органів та тканин людини, доцільно зупинитись на правовому регулюванні трансплантації анатомічних матеріалів, що натепер визначено Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», Цивільним кодексом України, постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1211 «Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»», наказами Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) України від 4 травня 2000 р. № 96 «Про затвердження нормативно-правових актів з питань трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині» та від 25 вересня 2000 р. № 226 «Про затвердження нормативно-правових актів з питань трансплантації», Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [3, с. 63].

Оскільки кількість донорів та операцій, що проводяться щороку, варіюється, іноді люди просто гинуть через відсутність потрібного їм органа чи біологічного матеріалу, потреба в таких «речах», статус яких не визначено, зростає. Щорічна потреба в пересадці органів в Україні така: 3 653 операції, з них пересадок нирки – 2 115, печінки – 830, підшлункової залози – 30, комплексу «підшлункова залоза плюс нирка» – 89, серця – 328, легень – 240, комплексу «серце – легені» – 3, кишківника – 42. Однак частка операцій із пересадки органів становить лише 0,8% від усіх операцій. Статистика жахає, адже, за даними МОЗ, у 2016 р. в Україні було проведено лише 5 трансплантацій печінки; 2 трупні трансплантації нирки та 93 – родинні, у 2017 р. загалом було проведено 118 операцій, у 2018 р. – 96 (до набрання чинності Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»), а за 2019 р. та початок 2020 р. – усього 9 операцій із пересадки органів (2 з пересадки серця, 7 із пересадки нирки), 3 із яких були від померлих донорів [4, с. 4].

Повертаючись до того, що органи та тканини людини, з нашої позиції, доцільно вважати речами, варто навести думки О.О. Недошовенко стосовно того, що, незважаючи на теоретичний підхід, за яким людина як соціально-біологічна істота загалом не може розглядатися як сукупність об'єктів цивільного права (тобто органів), варто зауважити, що фактично українське та міжнародне законодавство надає змогу вчиняти низку правочинів стосовно власних та чужих (за згодою іншої особи) органів чи тканин різних типів, наприклад купівлю-продаж, міну, дарування й інші правочини, лише за умови дотримання відповідних вимог та критеріїв, які встановлені законами, підзаконними нормативно-правовими актами, наприклад інструкціями Міністерства охорони здоров'я [5, с. 396].

Ю.Є. Ходико переконує, що всі анатомічні матеріали, які відокремлюють від організму людини, варто визначити як речі, а отже, розглядати їх треба як об'єкти речового правовідношення. З позиції науковця, як органи,

так і трупи є речами, що мають особливий правовий режим [6, с. 85].

Продовжуємо розгляд позицій науковців і зазначимо, що заслуговує на увагу думка О.В. Губського, який стверджує, що правовідносини стосовно здійснення суб'єктивного особистого немайнового права на донорство виникають щодо матеріальних об'єктів, спричиняючи виникнення в їх учасників окремих майнових прав. Об'єктивно донорство можливе лише шляхом матеріалізованого передавання від одного суб'єкта (донор) іншому (реципієнту) частини матеріального світу, спрямованого на захист життя та здоров'я останнього. Органи й інші анатомічні матеріали людини, на думку вченого, є об'єктами цивільних правовідносин, використання яких має особливий правовий режим, зокрема, їх використання не повинно посягати на таке благо фізичної особи, як життя [7, с. 146].

Дещо протилежною є думка Н.М. Квіт, яка переконана, що з аналізу можливих варіантів права володіння, користування та розпорядження особою відокремленим від неї біологічним матеріалом, що, без сумніву, виступає об'єктом цивільних прав, не можна в даному разі говорити про наявність в особі права власності на її біологічні матеріали, оскільки це по суті суперечить принципу заборони комерціалізації тіла людини. Незважаючи на «уречевлений» характер такого об'єкта, автор не відносить його до майнових благ, оскільки він має дуже тісний зв'язок із немайновими правами особи, передусім через те, що він є складним об'єктом і його невід'ємною складовою частиною виступає особиста інформація про особу, від якої він походить. Тому такий об'єкт цивільних прав є особливим і не може бути віднесений до речей [8, с. 54].

На нашу думку, варто погодитись із вченими, які визначають органи та тканини людини як об'єкти цивільних прав і відносять їх до речей. Концепція соматичних прав людини, що набирає все більших обертів та справді відповідає сучасним реаліям, деяким чином пов'язана з досліджуваним питанням, адже саме в ній стверджується, що соматичні або тілесні права – це права на розпорядження тілом або його частинами, а серед соматичних прав виділяють і право на трансплантацію органів [9, с. 49]. Отже, органи та тканини людини, відповідно до згаданої концепції, є власністю людини, вона може ними розпоряджатися (у межах правового поля). Із цього може випливати, що навіть після вилучення органа чи тканини така «річ» належатиме конкретній особі, тобто буде об'єктом права власності.

Щодо розпорядження власними органами виникає питання стосовно можливості відчуження таких особливих «речей», адже законодавство забороняє комерціалізацію людського тіла, із цього випливає, що фактично тканини й органи існують поза цивільним оборотом, однак чи це правильно? Варто погодитись із думкою, що у вільному обігу повинні перебувати ті частини людського тіла, вилучення яких не завдає шкоди йому або завдану шкоду можна відновити (волосся, кров, сперма, частина тканини). Обмеженими в обороті варто визнавати органи, обіг яких необхідно здійснювати під суворим контролем держави, з дотриманням прав донора та реципієнта, а також, у разі необхідності, їхніх родичів (серце, легені, нирки тощо).

Варто згадати також особливу групу органів і тканин людини, які є продуктом генної інженерії. Вони створюються в лабораторних умовах, що свідчить про вкладення в них суспільно корисної праці та можливості вільного обігу в обороті, але тільки під контролем держави. Використання даної групи трансплантатів породжує менше морально-етичних проблем. Перспектива розвитку генної інженерії може усунути деякі морально-етичні перепони широкого використання органів і тканин людини під час лікування важковиліковних захворювань [10, с. 270].

Висновки. Отже, попри дискусійність правового статусу тканин і органів людини, з нашої позиції, їх можна визначати як особливий вид речей, тобто і як об'єкт цивільного права. Зрозуміло, що питання оборотоздатності таких речей складне, однак найбільш вдалою є позиція про те, що вважати органи та тканини чи біоматеріал вилученими з обороту неправильно, адже особливі правочини з передачі органів від донора до реципієнта все ж відбуваються під суворим контролем держави. Частини ж людського тіла, яким властиво після їх відділення від-

новлюватися, мають дещо інший статус, адже є низка можливостей щодо продажу волосся чи сперми тощо. Важливо розуміти, що об'єктами цивільних прав тканини й органи можуть уважатися виключно після відділення їх від людського організму. Уважаємо за доцільне виокремлення органів і тканин людини як особливої групи цивільних прав. Подальші наукові розробки є перспективними та необхідними для вироблення системи доктринальних знань, що може послужити основою для майбутнього врегулювання законодавцем цього спірного питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : Закон від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.02.2021).
2. Скрипник В.Л. Донорські органи як об'єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 62–67.
3. Лісничка О.М. Органи й тканини людини як особливі об'єкти цивільного права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 172–174.
4. Тіхонова МА., Кривородько М. А. Сучасні проблеми реалізації в Україні права на трансплантацію від померлого донора. *Теорія і практика правознавства*. 2020. № 1. С. 1–15.
5. Недошовенко О.О. Правове положення органів і тканин людини: доктрина і практика. *Часопис Київського університету*. 2016. № 2. С. 393–397.
6. Ходико Ю.Є. Спірні об'єкти речового правовідношення та їх правовий режим. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 85–90.
7. Губський О.В. Характеристика об'єктів цивільних правовідносин донорства органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин. *Наше право*. 2014. № 10. С. 142–146.
8. Квіт Н.М. Біологічний матеріал як об'єкт цивільних правовідносин щодо створення та використання біобанків в Україні. *Форум права*. 2019. № 3. С. 48–57.
9. Мустафаєва С.М., Дерев'яно С.С. Концепція соматичних прав людини та її загальна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 47–49.
10. Кудашова Т.А. Признание органов и тканей человека объектами гражданского права: за и против. *Известия Одесского государственного аграрного университета*. 2012. № 35–1. С. 268–270.